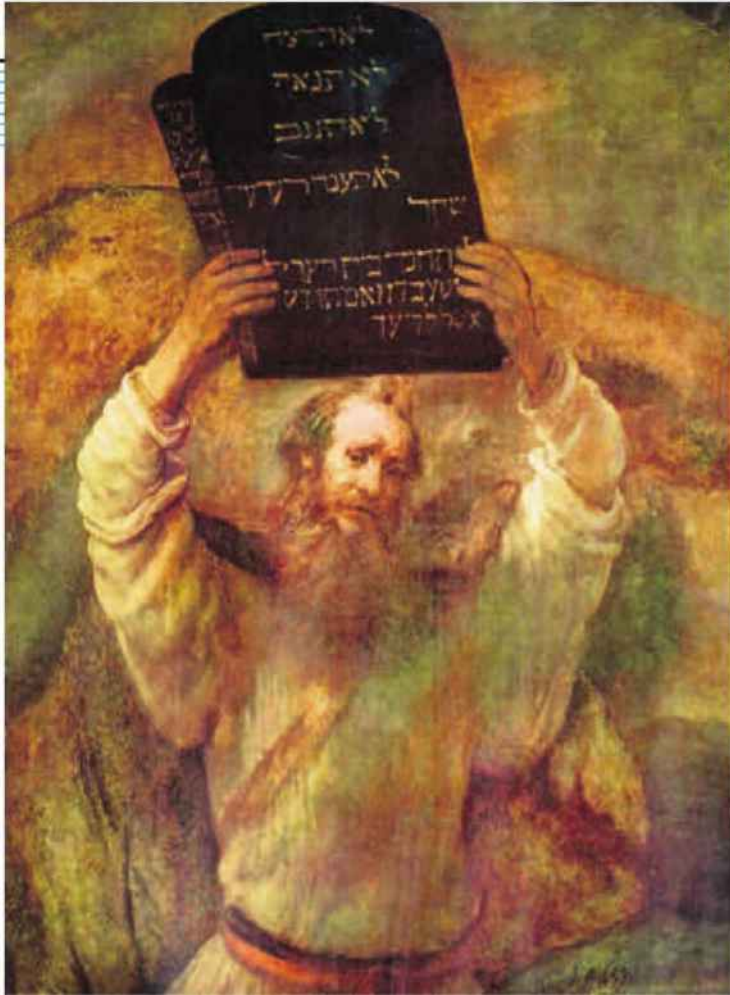

ספרות ותרבות

משה ולוחות הברית בציור של רמברנדט

לאחרונה התברך מרף הספרים שלנו בשלֹוֹ שה ספרים שנכתבו על ידי שלוש חוקרות, שעניינם הוא בירור המתח – או מוטב לומר הניסיון לגשר – בין האמנות הפיגורטיבית ובין העולם היהודי בעבר ובהווה.

כידוע, הדיבר השני בעשרת הדיברות קובע: "לא תעשה לך פסל וְכָל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ" (שמות, כ', ג), ולפי ההיסטוריון של יהדות העת העתיקה, יוסף בן מתתיהו, הפירוש המעשי של הנאמר בתורה הוא: "התורה אוסרת על אלה שקיבלו על עצמם לחיות על פיה לחשוב על הקמת איקונין [צורות אנושיות] ולתת את הדעת [כלומר לתכנן] על העמדת [צורות] בעלי חיים כלשהם" (קדמוניות היהודים י"ז, עמ' 151). לפי ההלכה, כפי שעיצבה הרמב"ם, האיסור כולל שלושה צווים נפרדים: איסור עשיית פסל של האדם לעצמו (שהוא הדיבר השני), איסור עשיית פסל לאחרים ואיסור עשיית דמות אדם בפרט. ואף שברור לכל כי מטרת האיסורים הללו היא להרחיק את האדם מפולחן האלילים, הם חלים לפי הרמב"ם גם אם אין בכוונת הפסל לעבוד את הפסל.

ואולם, מאז אותם ימים עברה היהדות בתחום הזה תהפוכות רבות. אם נבצע דילוג היסטורי, מאז ימי הבית השני – דרך הרמב"ם של ימי הביניים – ועד לזמנים המודרניים, הרי שאבן הדרך הראשונה שיהיה עלינו להציב בפתח הדיון בזמננו תהיה הקריאה של הרב הראשי לישראל דאז, הרב קוק, שפורסמה בראשית המאה הקודמת עדיין בעילום שם – הואיל והייתה מהפכנית ונועזת עבור רב שני מנה עם גדולי התורה של עולם הישיבות: "הספרות, הציור והתיאטרון (הפיסול) עומדים להוציא אל הפועל על [את] כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעומק הנפש האנושית, וכל זמן שחסר גם שרטוט אחד הג' נזו בעומק הנפש שלא יצא אל הפועל, עוד יש חובה על עבודת האמנות להוציא".

דוד שפרבר, חוקר האמנות היהודית העכשווית הבולט כיום, טוען שהרב קוק מעמיד בדברים הללו את חשיבות היצירה האמנותית כשווה לזו של לימוד התורה. הוא כותב: "קריאה מדוקדקת בטקסט חושפת טענה רדיקלית החבויה בו. הרב קוק משווה למעשה בין גילוי חידושי תורה ובין אקט ההוצאה לפועל של יצירת האמנות. בגישה זו הוא צועד בעקבות דין יצחק... אברבנאל, שראה ביופי הישג רוחני" (שפרבר, איפכא מסתברא, עמ' 23-24).

ועוד מסופר בהקשר זה, שכששהה הרב קוק בזמן מלחמת העולם הראשונה בלונדון, נהג לבקר שם בג' לריה הלאומית והתפעל כל כך מציוריו של רמברנדט, עד שאמר עליו כי מעבודותיו ניכר כי "נגלה לו האור הגנוז מששת ימי בראשית" (גרבר, מהפכת ההארה, עמ' 218). האור הזה ניכר היטב באחת היצירות של רמברנדט שמנתחת יעל מאלי בספרה 'אמנות כפרש' נות: משה והלוחות. המיוחד בספרה של מאלי הוא, שהיא איננה נוהגת לקבוע מסמרות. היא מתבוננת היטב בפרטי הפרטים של היצירות ומרבה לשאול שאלות, כביכול מתייעצת היא עם האמן ועם הקוראים, מנסה להבין "למה התכוון הצייר", ואז, כמהלך שני, היא שואלת: כיצד קרא את הפסוקים במקרא שבהם היא עוסקת. מבחינתה, רמברנדט הוא פרשן לגיטימי של פסוקי המי קרא לא פחות מרש"י או רמב"ן. העובדה שספר זה חודר עתה אל שולחן השבת של בתיים יהודיים רבים היא אם כן מהפכה קטנה, שכן כך הופכות נשים רבות וגם לא-יהודים לא מעטים לפרשנים לגיטימיים של פרשיות השבוע דרך יצירותיהם בתחום האמנות. בתחום חדשני זה, המשלב את עולם האמנות עם תפיסת

הקדושה היהודית, קדמו למאלי כמה וכמה ציוני דרך חשובים. כך לדוגמה, מיכל גובי רין הראתה בעבר כיצד ניתן לראות בפולחן ובתפילה היהודיים מעין "תיאטרון קודש", ואף טענה כי אמנות המיצג קרובה למעשה הסמלי הנבואי שאנו מוצאים במקרא. הרב שג"ר אף פירסם בזמנו מאמר שבו הציג גישות אוטוריות המעניקות מקום של כבוד ל"כוח הדמיון", וכן היתרים מסוימים להגשמת האל. בארץ (כנראה עקב המתח

מציבה במרכז ספרה חידה בלתי-פתורה הקשורה לא-מנות היהודית של סוף ימי התלמוד והמעבר משם אל התקופה המוסלמית. בתקופה זו נערך הרס שיטתי של יצירות אמנות יהודית בבתי הכנסת (ואף בכנסיות של ארץ ישראל), ואיש אינו יודע בוודאות מי היה אחראי לכך ומה היו מניעיו המדויקים. רוב החוקרים שעסקו בכך טענו בעבר שהרס זה קשור היה לצו האיקונוקלסטי (המבטא התנגדות לשימוש בפסלים או בתמונות) של הח'ליף יזיד השני, בראשית המאה השמינית לספירה. אך יובל-חכם מוכיחה בספרה שאין זו הסיבה היחידה לכך, וסביר להניח כי קודם לזו זה כבר החלו בני הקהילות היהודיות והנוצריות בארץ לבצע בעצמם השחתה של פסלים ופסיפסים בבתי הכנסת ובכנסיות – כנראה מתוך הודעות עם "רוח התקופה" אחרי הכיבוש המוסלמי של ארץ ישראל.

ואם במבנים דתיים עסקינו, נוכל לגשת עתה לעיון בספרה המרתק של עדנה לנגנטל, המפגישה את חיי הדת והיהדות עם עולם הארכיטקטורה. מה-קרה של לנגנטל, המנסה להתוות דרך ל"אדריכלות יהודית", הוא הקשה מכולם לקריאה. אך מי שמתאזר בסבלנות ומסוגל לצלוח ספר עיון מורכב זה יגלה שארכיטקטורה איננה ממונה אך ורק על הסיודר הפרקטי והפונקציונלי של מבנה חללי למגורים או לצרכים אחרים, אלא שמאחורי השיטות האדריכ-ליות השונות משוקעת מחשבה מעמיקה הנוגעת ליחס אל הבית עצמו, לאדמה שעליו הוא מוצב ול-נוף המקיף את הבית.

לנגנטל מקרימה דיונים ארוכים למשמעות של "הבית" לפי תפיסתו של הפילוסוף הגרמני מרטין היידגר, שלפיה בניית בית היא ניסיון להתגבר על הקרע שנוצר בין האדם לטבע בעידן הטכנולוגי. וכנגדה היא מציבה את התפיסה של הבית היהודי ש"בונה" הפילוסוף היהודי-צרפתי עמנואל לוינס. לוינס, אם למצות בקצרה מה שמסבירה בהרחבה לנגנטל, רואה את הבית כמקום שבו האינטימיות יוצרת אפשרות לארח אורחים "מבחוץ" למרות היותם "הפרעה" לאינטימיות זו שנוצרת בטיטוריה "שלי". אמנם קשה לחשוב באופן מעשי על תרבות אדריכלית מעין זו וכיצד על פיה נבנית "שכונת-לדוגמה" שהיא מיוחדת ושונה מהשכונות המוכרות לנו. ואכן, לנגנטל גם מודה בכך: "השאלות שעולות מתוך מחשבה זו [של לוינס] אינן פשוטות עבור המתכנן" (עמ' 212).

והנה, למרות שאינני מוסמך להביע דעה בעניין הזה שכן אינני אדריכל, אולי מותר לי בהזדמנות זו לחלוק עם אנשי המקצוע הרהור "אדריכלי" כלשהו. לפחות אוכל אולי לעורר בפניהם מחשבה על תרבות בנייה "לוינסית" במידת-מה: לפני כמה שנים הוזמנתי על ידי אוניברסיטת יוטה שבסולט לייק סיטי לתת שם סדרת הרצאות – וזכור לי היטב שהדבר שהרשים אותי ביותר בתכנון האדריכלי של עיר "מוזרה" זו (המושפעת מאוד מהאוכלוסייה המורמונית השוכנת שם בהמוניה), הוא דווקא מבנה הספרייה העירונית המקומית.

העירייה יצרה שם, בתוך הספרייה עצמה – דווקא במקום שאליו מתכנסים מרי יום משכילים רבים ואוהבי-ספר – מרכז לאירות חסרי בית. במקום זה ניתנת הזדמנות לכל חסרי-בית – ולא משנה מהיכן הגיע לשם, מה הרקע שלו ומה מראהו – לשבת מול מחשב שעות רבות וללמוד את סודות השימוש באינטרנט למען שיפור עתידו הכלכלי. הספרייה אף מחלקת לכל חסר בית מנת מזון בסיסית ויוצרת אווירה של הכנסת אורחים אמיתית. נרמה לי שאם לוינס היה מכיר את הספרייה הציבורית הזאת, הוא היה מצטרף אליי בהצטעי לראות בדגם זה מעין אבטיפוס של "הכנסת אורחים" יהודית.

אמנות ללא דמות: מגמות אנטי-פיגורטיביות באמנות היהודית בשלהי התקופה הביזנטית ובראשית התקופה המוסלמית // נעה יובל-חכם | מאגנט | 381 עמ'
אמנות כפרשנות: פרשת השבוע בראי האמנות, חלק ב' // יעל מאלי | ידיעות ספרים | 207 עמ'
שאלה של מקום: ארכיטקטורה בין הפואטי לאתי // עדנה לנגנטל | מאגנט | 300 עמ'

{ אדמיאל קוסמן }

אל מול הצו המקראי:

"לא תעשה לך פסל וכל תמונה"

איך מגשרים על המתח בין האמנות הפיגורטיבית לבין העולם היהודי בעבר ובהווה? בישראל – כנראה עקב המתח הפוליטי בין הדת למדינה – עדיין נהוגה במידה רבה הדרה של האמנות היהודית מתחום המוזיאונים והגלריות, אך מדיניות זו הולכת ונפרצת לאיטה | אדמיאל קוסמן עם צאת שלושה ספרים חדשים על האמנות היהודית

הפוליטי בין הדת למדינה) עדיין נהוגה במידה רבה הדרה של האמנות היהודית מתחום המוזיאונים והגלריות, אך מדיניות זו הולכת ונפרצת לאיטה. בארה"ב, למשל, כיכב תקופה ארוכה מיצב שבו כתבה ג'ולי סלצר ספר תורה – ושרבר אף מראה כי בישראל הופך עתה התיאטרון לכלי דתי ופרשני, ומשמש כאמצעי בן-זמננו להרחבת המושג "תלמוד תורה".

ואם נשוב שוב במנהרת הזמן לאחור בזמן, ונעיין בספרה של נעה יובל-חכם, ניווכח לדעת כבר בפתח הספר כי גם בעבר הרי חוק היו תקופות שבהן נפתחו בתי הכנסת לרווחה והתירו להן כניס בשעריהם יצירות אמנות רבות – ולא רק בדרומד (פסי) פסים (למשל) אלא גם יצירות תלת-ממדיות. יובל-חכם כותבת

כי מהממצאים עולה בכירור שהמסורת היהודית נעה בעניין זה לעיתים מקיצור ניות אחת לשנייה: "פעמים אמנות הדמות משגשגת עד שנרמה כי הוסרו (כמעט) כל המחיצות, ופעמים ישנה נסיגה לרפרטואר איקונוגרפי מוגבל כתוצאה מוויתור מלא או חלקי על דמויות אדם וחי" (עמ' 3). ואולם, עיקר עניינה של יובל-חכם הוא דווקא באחת מתקופות ההסתגרות של היהדות מפני האמנות הפיגורטיבית. היא

דוד שפרבר, חוקר האמנות היהודית העכשווית הבולט כיום, מספר שכששהה הרב קוק בזמן מלחמת העולם הראשונה בלונדון, נהג לבקר שם בג' לריה הלאומית והתפעל כל כך מציוריו של רמברנדט, עד שאמר עליו כי מעבודותיו ניכר כי "נגלה לו האור הגנוז מששת ימי בראשית"